

MAŁGORZATA KIWIOR-FILO

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Faszyzm włoski a własność prywatna – ewolucja doktryny

Kwestia własności jest jednym z istotnych zagadnień o charakterze doktrynalno-ustrojowym. Niniejsze opracowanie to próba odpowiedzi na pytanie, jaki był i na ile zmieniał się stosunek ideologii i praktyki faszystowskiej wobec własności prywatnej we Włoszech w latach 1919–1945.

W rozwoju włoskiego faszyzmu, zarówno doktrynalnym, jak i instytucjonalnym, można dostrzec wyraźną ewolucję: od ruchu społecznego poprzez system rządów autorytarnych Mussoliniego w latach 1922–1925, dyktaturę charyzmatycznego wodza od 1925 roku, dalszą radykalizację totalitaryzmu, której przejawem było wprowadzenie w 1938 roku ustawodawstwa rasistowskiego, po próbę rekonstrukcji faszystowskiego państwa w postaci Republiki Salò (wrzesień 1943–kwiecień 1945).

Wraz z ewolucją doktryny zmieniał się także stosunek faszyzmu do własności. Od społecznego radykalizmu w fazie ruchu, z postulatami upowszechnienia i ograniczenia wielkiej własności, poprzez podkreślanie jej zasadniczego znaczenia dla faszystowskiej gospodarki zmierzającej w stronę etatyzacji i kontroli, aż po przypomnienie pierwotnego radykalizmu w Republice Salò.

Fascismo come il movimento

Ruch faszystowski wyrósł na gruncie społecznego niezadowolenia, rozczarowania „kalekim zwycięstwem”, któremu towarzyszył głęboki kryzys gospodarczy i parlamentarny¹. Ideolodzy ruchu doskonale zdawali sobie sprawę z potrzeby gruntownych zmian. W latach 1919–1922 odznaczał się dużym radykalizmem w dążeniu do określonego celu, którym była budowa nowego faszystowskiego

---

¹ N. Tranfaglia, *La prima guerra mondiale e il fascismo*, Torino 1995

państwa i nowego społeczeństwa zintegrowanego „wołą rewolucyjną”² Podyktowany chęcią zgromadzenia wokół Fiasci di Combattimento całego społeczeństwa dążył do spełnienia jego często roznorodnych oczekiwań, czego był świadomy nawet G. Gentile, gdy pisał, że faszyzm często proponował reformy, których głoszenie było politycznie dogodne, ale do ich przeprowadzenia nie poczuwał się zobowiązany³ Większość faszystowskich postulatów obliczona była wyraźnie na uzyskanie poparcia dla nowego tworu, który zyskał popularność jako ruch ogólnonarodowy, ponadpartyjny, zdolny przewodzić narodowi włoskiemu

23 III 1919 roku na zebraniu w Mediolańskim Klubie Koła Przemysłowo-Handlowego przy placu San Sepolcro, któremu przewodniczył Mussolini, powołano do życia Fiasci di Combattimento oraz przedstawiono założenia programowe nowego ruchu. Były one zapowiedzią rewolucyjnych przeobrażeń gospodarczo-społecznych, które znalazły później potwierdzenie w czerwcowym *Programma dei Fiasci di Combattimento*, a następnie w programie Faszystowskiego Komitetu Centralnego z 28 sierpnia 1919 roku⁴ Wśród postulatów znalazły się m.in. nowe oszacowanie i opodatkowanie własności prywatnej, spłaty długu państwowego przez klasy posiadające, przestawienie produkcji na zasady kooperatywne, bezpośredni udział w dochodzie wszystkich robotników⁵ Zwracano uwagę na kwestie socjalne, wysuwając typowe hasła ośmiogodzinnego dnia pracy, minimum płacy, zakazu pracy dla dzieci, obniżenia wieku emerytalnego z 65 na 55 lat. Na uwagę zasługuje wysunięcie postulatu ziemi dla chłopów, który – zdaniem S. Sierpowskiego – miał „rozbijacki charakter”⁶ Hasło to wiązało się z rozwiązaniem tzw. kwestii agrarnej, do której nawiązał Mussolini w artykule *Panglossismo* z 11 kwietnia 1920 roku, opublikowanym na łamach „Popolo d’Italia”, w którym przywódca ruchu faszystowskiego stwierdzał, że problem ziemi można rozwiązać według zasady: ziemia jest dla tych, którzy ją uprawiają⁷ W myśl tej zasady, faszyci w porozumieniu z właścicielami rozprzedawali chłopom część nieuprawianych gruntów, starając się z jednej strony pozyskać wies dla wspólnej współpracy chłopów, proletariatu i drobnej burżuazji, z drugiej narzucić własny system gospodarczy, oparty później na syndykatach i korporacjach, który zgodnie z promowaną za-

² Pisał o niej G. Gentile (*Źródło i doktryna faszyzmu*, przeł. H. Mirecka, Warszawa 1933, s. 32 i 35) „Fasza nie była związkiem wiernych, ale partją czynu, która miała potrzebę, nie programów wdających się w szczegóły, ale idei, jaka określałaby cel, a przez to, drogę, którą by nauczyla iść, z tą samą zdecydowaną wolą, nieznaną przeszkod, i gotową w każdej chwili do obalenia ich w razie napotkania. Woła rewolucyjna? Tak, bo budująca nowe Państwo” Twierdził ponadto, że „czterolecie 1919–1922 jest charakterystyczne przez rozwój rewolucji faszystowskiej i rozwiązanie się kadrowek”

³ G. Gentile, *op. cit.*, s. 39

⁴ W programie tym była mowa m.in. o zmianach dotyczących kontraktów na dostawy wojenne, polegających na możliwości zarekwirowania na rzecz państwa 85% zysków dostawców wojennych. Zob. S. Sierpowski, *Faszyzm we Włoszech 1919–1926*, Wrocław 1973, s. 147

⁵ Zob. *ibidem*, s. 145

⁶ *Ibidem*, s. 147

⁷ Por. *ibidem*

sadą „solidaryzmu społecznego” zakładał współpracę wszystkich klas dla dobra narodu. Równie rewolucyjne było żądanie z 3 sierpnia 1919 roku domagające się wyłączenia ziemian, właścicieli kopalń i transportu”⁸

W kwestii agrarnej w dokumencie *Programma agrario fascista del 1921*⁹ wysuwano m.in. postulaty ziemi dla pracujących na niej, zdecydowany sprzeciw wobec latyfundiów i upaństwowieniu ziemi¹⁰. W programie stwierdzano, że rozwiązania socjalistyczne czy komunistyczne w kwestii agrarnej prowadzą do upaństwowienia ziemi, czyli do przekształcenia całej Italii w jedno latyfundium administrowane w kolektywistyczny sposób przez specjalnie powołany, nadmiernie rozbudowany, niekompetentny, pasożytniczy aparat biurokratyczny, którego utrzymanie przekraczałoby dochód z uprawy roli. Wskazany zaś przykład bałaganu panującego w państwowym administrowaniu kolejną i pocztą był w przekonaniu faszystów wystarczający, by zniechęcić do tego typu rozwiązań. Socjalkomunizm uznany został za zgubny dla narodu włoskiego, ponieważ spowodowałby ogólną dezorganizację i wykreował nową kastę „czerwonych lewitów”, niekompetentnych i despotycznych. Stąd stanowcza negacja socjalkomunizmu, który według faszystów był „przeciwny interesom rolników, ponieważ pozbawiał ich zarówno ziemi, jak i jej owoców”, w samym zaś komunizmie upatrywano „ojca głodu”¹¹.

Faszyzm był zdecydowanie przeciwny socjalistycznej idei kolektywizacji wsi. Na III Kongresie ruchu faszystowskiego w „Augusteum” 7 listopada 1921 roku, na którym powołano Partito Nazionale Fascista (PNF), Mussolini przedstawiał ruch faszystowski jako zdecydowanego przeciwnika socjalistycznej koncepcji kolektywizacji, wysuwając postulat zwiększenia inicjatywy prywatnej w takich dziedzinach jak kolej, poczta i telegraf¹². Był antykomunistyczny, ale jednocześnie krytykował konserwatywnych właścicieli fabryk, żądając zwiększenia udziału robotników w zyskach przedsiębiorstw¹³.

W statucie nowo powstałej Narodowej Partii Faszystowskiej (PNF), opublikowanym na łamach „Popolo d’Italia” 27 grudnia 1921 roku¹⁴, w którym oprócz decentralizacji administracji, wskazywano na konieczność restytucji prywatnego przemysłu – a zwłaszcza powierzenia w ręce prywatne gałęzi przemysłu, w jakich państwowe zarządzanie się nie sprawdziło (kolej, telefony), proponowano zrzeczenia się monopolu państwa na poczty i telegrafy i podjęcia prywatnej inicjatywy mogącej zintegrować lub ewentualnie zastąpić usługi państwowe.

⁸ *Ibidem*

⁹ *Programma agrario fascista del 1921*, [w:] R. de Felice, *Mussolini il fascista*, t. 1 *La conquista del potere 1921–1925*, Torino 1966 e 1995, s. 736–740

¹⁰ *Ibidem*, s. 739

¹¹ *Ibidem*

¹² S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 232

¹³ *Ibidem*, s. 181

¹⁴ *Programma del PNF (1921)*, [w:] R. de Felice, *Mussolini il fascista*, t. 1, Appendice, s. 756–763

W kwestii własności dokument stwierdzał, że „faszyzm uznaje własność prywatną, która jest jednocześnie prawem i obowiązkiem. Jest ona formą administrowania, którą społeczeństwo historycznie powierzyło jednostkom dla wzrostu ich majątku”¹⁵. Program faszystowski był wyraźnie antykomunistyczny i antysocjalistyczny, a postulaty ograniczenia swobody wielkiej własności wysuwano w imię solidaryzmu społecznego dla dobra narodu i zadań gospodarczych państwa.

Okres władzy autorytarnej 1922–1925

Przejęcie władzy przez Mussoliniego po „marszu na Rzym” 28 października 1922 roku i utworzenie nowego gabinetu pod jego kierownictwem otwierało okres rządów autorytarnych w Italii. Niewątpliwie był to osobisty sukces Mussoliniego – *capo* nowego ładu, w którym poza faktem powołania do życia Milicji Ochotniczej Bezpieczeństwa Narodowego (MVSN), siły zbrojnej partii, stanowiącej narzędzie władzy dyktatorskiej, nie dostrzega się znaczących przeobrażeń o rewolucyjnym charakterze¹⁶. W tym przejściowym okresie faszyzmu – jak określał F. Chabod lata 1922–1925 – Mussolini dopuszczał współdziałanie z innymi ugrupowaniami (liberałowie, popolarzy), akceptował także monarchię, mimo nieukrywanych wcześniej sympatii republikańskich¹⁷. Charakteryzował go pewien liberalizm ekonomiczny, realizowany przez Alberta de Stefani, ministra finansów i skarbu w latach 1922–1925, którego przejawem było m.in. przekazanie kapitałowi prywatnemu telefonów państwowych w lutym 1923 roku¹⁸. Decyzje nowego rządu w zakresie ustawodawstwa sprzyjały warstwom zamożnym. Już 10 listopada 1922 roku zniesiono wprowadzoną przez Giolitti imiennosc akcji, a 20 sierpnia następnego roku dekretem z mocą ustawy odwołano uszczuplającą dochody bogaczy ustawę o dziedziczeniu¹⁹, w wyniku czego podatek spadkowy został obniżony lub zupełnie zniesiony w przypadku bezpośrednich

¹⁵ *Ibidem*, s. 760.

¹⁶ F. Chabod, *Włochy współczesne 1918–1948*, przeł. B. Sieroszevska, Warszawa 1966, s. 75

¹⁷ W duchu republikańskim odbywało się pierwsze zebranie faszystów na placu San Sepolcro w marcu 1919 roku, w którym uczestniczyło wielu zwolenników republiki, m.in. Pietro Nenni. Sam zaś Mussolini przemawiając, roztaczał szerokie plany głębokich zmian ustrojowych polegających na tym, że „Konstytuanta narodowa miała ustanowić republikę, wprowadzić powszechne, równe, bezpośrednie prawo wyborcze dla obojga płci, znieść Senat, policję polityczną, tytuły szlacheckie i zakony rycerskie. Wprowadzić obowiązkową służbę wojskową, zapewnić wolność słowa, sumienia, religii, zgromadzeń i prasy” (cyt. za: S. Sierpowski, *op. cit.*, s. 145).

¹⁸ Por. J.A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1986, s. 574 oraz s. 584–588.

¹⁹ Ustawa o dziedziczeniu, którą Giolitti wprowadził 24 września 1920 roku w celu zmniejszenia deficytu bilansu państwowego, wyraźnie uderzała w interesy spadkobierców. Byli oni zobowiązani uiścić bardzo wysoki podatek spadkowy, równający się w zasadzie konfiskacie w przypadku dużych mas spadkowych i spadkobierców niebezpośrednich (zob. F. Chabod, *op. cit.*, s. 59).

spadkobierców (żony, dzieci, rodzeństwa), co wyraźnie wzmacniało pozycje warstw posiadających, chroniąc ich własność prywatną.

Faszyzm popierał taką formę państwową, której podstawą była własność kapitalistyczna, choć coraz widoczniejsze były akty ingerencji państwa w stosunki produkcji i ich kontroli ze strony rządu faszystowskiego w imię „wyższych celów” solidaryzmu narodowego, gwarantującego gospodarczy rozwój Włoch (niezakłócany np. falą strajków). Temu służył system syndykalno-korporacyjny, dla którego istotne znaczenie miało zawarcie paktu o współpracy klas społecznych (*collaborazione*) pomiędzy Powszechną Konfederacją Przemysłu Włoskiego a Powszechną Konfederacją Faszystowskich Korporacji, podpisanego w Pałacu Chigi 21 grudnia 1923 roku²⁰, a następnie Paktu Vidoni²¹ z 2 października 1925 roku, który uznawał monopol faszystowskich syndykatów na reprezentowanie interesów włoskiego świata pracy. W kwietniu 1926 roku weszło w życie ustawodawstwo syndykalistyczne²², wprowadzając hierarchię gospodarczo-społeczno-zawodową²³. Kolejnym fundamentalnym krokiem na drodze rozwoju włoskiego korporacjonizmu była Karta pracy z 1927 roku.

Okres totalitarny po 1925 roku

Od 3 stycznia 1925 roku została we Włoszech ustanowiona jawna dyktatura. Wystąpienie Mussoliniego na forum parlamentu, w którym stwierdzał, iż sam bierze polityczną, historyczną i moralną odpowiedzialność za wszystko, co się dokonało, za losy narodu, dało początek rządów dyktatorskich charyzmatycznego wodza i bezwzględnie podporządkowanej mu partii²⁴. Był to okres gloryfikowania państwa i jego omnipotencji, w którym interesy jednostek były podporządkowane ogólnym celom narodowym.

W dokumencie uchwalonym przez Wielką Radę Faszystowską 21 kwietnia 1927 roku pod nazwą *Carta del lavoro*²⁵ (Karta pracy) zadeklarowano oparcie ustroju gospodarczo-społecznego państwa faszystowskiego na podstawach kapi-

²⁰ *Il patto di Palazzo Chigi*, [w:] A. Aquarone, *L'organizzazione dello stato totalitario. Studi e documenti del tempo*, Torino 1965, Appendice, s. 435–436.

²¹ *Patto di Palazzo Vidoni*, [w:] A. Aquarone, *op. cit.*, Appendice, s. 439.

²² *Legge 3 aprile 1926, n. 563, sulla disciplina giuridica dei rapporti di lavoro*, [w:] A. Aquarone, *op. cit.*, s. 442–451.

²³ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922–1939*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, z. 45, Kraków 1992, s. 47.

²⁴ Dyktatorski charakter władzy gwarantowała ustawa o uprawnieniach szefa rządu z 24 XII 1925 r., *Atribuzioni e prerogative del capo del governo, Legge 24 dicembre 1925, n. 2263*, [w:] A. Aquarone, *op. cit.*, s. 395–396, a także późniejsze zarządzenia dotyczące obrony państwa *Provvedimenti per la difesa dello stato, Legge 25 novembre 1926, n. 2008*, [w:] A. Aquarone, *op. cit.*, s. 427–429.

²⁵ *La Carta del lavoro*, [w:] A. Aquarone, *op. cit.*, Appendice, s. 477–481.

talistycznych, uznając zasadę prywatnej własności środków produkcji, aczkolwiek zaznaczono, iż kapitalista jest odpowiedzialny wobec państwa za prowadzenie działalności gospodarczej i produkcyjnej, która winna służyć realizacji interesu narodowego²⁶. W przekonaniu o przynależności sfery gospodarczej do państwa, w myśl artykułu 2 praca stawała się obowiązkiem społecznym. Z tego też tytułu państwu przysługiwało prawo roztaczania nad nią opieki. Za „jednolite” z punktu widzenia kraju uznano: „kompleks produkcji” i „cele produkcji” prowadzące się do „dobrobytu jednostek i rozwoju sił narodowych”. Wskazywało to na rezygnację z liberalnego indywidualizmu, odrzucenie zasady *laissez-faire* w gospodarce i przekonanie konieczności odgórnego kierowania w imię wielkości i potęgi narodu²⁷. Ustrój korporacyjny, którego zasadność wielokrotnie podkreślał Mussolini, miał być nowym systemem zdyscyplinowanym, zorganizowanym pod kątem wspólnej korzyści²⁸. Dopuszczano więc politykę interwencjonistyczną, ograniczającą posiadacza w jego prawie dysponowania środkami produkcji, narzucając np. poziom i rodzaj produkcji, czy stan zatrudnienia²⁹. W dokumencie uznano, że naród włoski stanowi jedność moralną, polityczną i ekonomiczną, która realizuje się integralnie w państwie faszystowskim³⁰.

W punkcie IX Karty pracy stwierdza się, że „interwencja państwa w produkcję ekonomiczną ma miejsce wyłącznie wtedy, kiedy brakuje lub jest niewystarczająca prywatna inicjatywa lub kiedy w grę wchodzi interesy polityczne państwa. Taka interwencja może przyjąć formę kontroli, zachęcenia lub wprost zarządzania”³¹.

Tego rodzaju zapis pozwalał na stosowanie szerokiego wachlarza ingerencji faszystowskiego rządu w gospodarkę w myśl zasady: kapitał w służbie państwa i narodu. Hasło to odzwierciedlało promowany przez faszystów model „ograniczonego” kapitalizmu, zmodyfikowanego przez państwo faszystowskie, który polegał na ogra-

²⁶ Szerzej o rozwoju korporacjonizmu we Włoszech W Kozub-Ciembroniewicz, *op cit*, s 48–50, oraz M Palla, *Fascismo e Stato corporativo*, Milano 1991, L Ornagli, *Stato e corporazione. Storia di una dottrina nella crisi del sistema politico contemporaneo*, Milano 1984

²⁷ Zob F Chabod, *op cit*, s 85

²⁸ Zob *ibidem*, s 86

²⁹ W Kartce pracy dokładnie określono np regulacje dotyczące polityki zatrudnienia. Czytamy, że jedynie państwo może akceptować i kontrolować zatrudnienie, przedsiębiorcy zaś mają obowiązek przyjmowania do pracy tylko tych, których nazwiska znajdują się na listach oczekujących na pracę, z wyraźną preferencją wobec członków partii i syndykatów faszystowskich (*La Carta del lavoro*, s 480)

³⁰ W takim przekonaniu została napisana *Doktryna faszyzmu* Mussoliniego, w której można przeczytać „Państwo, tak jak je pojmujemy i urzeczywistnia faszyzm, jest faktem duchowym i moralnym, ponieważ konkretyzuje organizację polityczną, prawną, ekonomiczną narodu i taka organizacja jest w swej genezie i w swym rozwoju przejawem ducha” (B Mussolini, *Doktryna faszyzmu*, Lwów 1935, s 45)

³¹ *La Carta del lavoro*, [w] A Aquarone, *op cit*, s 478, jak również w R de Felice, *Mussolini il fascista*, t 2 *L'organizzazione dello Stato fascista 1925–1929*, Torino 1968 e 1995, Appendice, s 542–547

niczeniu kapitalisty w korzystaniu z przywilejów posiadacza i dysponenta środków produkcji. Korporacje – jak twierdził na początku lat trzydziestych G. Bottai, były podstawą „trzeciej drogi”, połączenia najlepszych cech kapitalizmu i socjalizmu³². Zdaniem R. de Felice Mussolini daleki był od podważania zasad kapitalistycznej gospodarki czy też modyfikacji własności prywatnej jako podstawy jej funkcjonowania, ale wyraźnie skłaniał się ku temu, by słynną maksymę reżimu „wszystko w państwie, nic poza państwem, nic przeciwko państwu” rozszerzyć na sferę ekonomii, zwłaszcza w zakresie bankowości i wielkiego przemysłu³³. Realizacja tego zamierzenia sprawiła, że już w 1934 roku Mussolini mógł oznajmić, że 3/4 włoskiej ekonomii przemysłowej znajduje się w rękach państwa³⁴.

Korporacjonizm był cechą konstytutywną włoskiego państwa faszystowskiego w okresie totalitarnym³⁵. Nie uchronił jednak Włoch od kryzysu, choć w pewnym sensie wpłynął na jego złagodzenie. Podejmując kroki zmierzające do ratowania gospodarki i upadającego przemysłu, rząd faszystowski uruchomił program robót publicznych oraz powołał w 1933 roku Istituto per la Ricostruzione Industriale. Jego zadanie polegające na skupowaniu od banków udziałów w przedsiębiorstwach miało zapewnić faszystom wpływ na politykę i rozwój przemysłu³⁶. W rezultacie rząd Mussoliniego kontrolował w 1939 roku znacznie większą część przemysłu aniżeli władze jakiegokolwiek innego kraju w Europie, poza Związkiem Radzieckim i hitlerowskimi Niemcami³⁷. O zaletach systemu korporacyjnego, budowanego w latach 1926–1939, którego ukoronowaniem było utworzenie 19 stycznia 1939 roku Izby Faszystowsko-Korporacyjnej, zastępującej Parlament, pisali czołowi ideolodzy faszystów: G. Gentile w słynnym *Manifesto degli intellettuali fascisti agli intellettuali di tutte le nazioni* z 21 kwietnia 1925 r., G. Volpe w *Rozwoju historycznym faszystów*, a także A. Rocco³⁸.

Interesujące dla rozważań na temat własności w systemie włoskiego faszystów są te interpretacje, w których własność postrzegana jest przez pryzmat podporządkowania celom ogólnym. Alfredo Rocco, eksponując idee nacjonalistycz-

³² R. Eatwell, *Faszizm Historia*, przeł. T. Oljasz, Poznań 1999, s. 126, zob. G. Bottai, *Państwo – korporacja w służbie państwa–narodu*, „Przegląd Współczesny”, t. XXXIV, 1930, nr 100–101, s. 41

³³ R. de Felice, *Mussolini il duce*, t. 1 *Gli anni del consenso 1929–1936*, Torino 1974 e 1996, s. 165

³⁴ B. Mussolini, *Opera omnia*, XXVI, s. 256, cyt. wg R. de Felice, *Mussolini il duce*, t. 1, s. 178

³⁵ H. Kelsen, twierdził, że korporacjonizm był czystym „pozorem”, zewnętrzną strukturą, pod którą ukrywała się prawdziwa istota bardziej ideologiczna niż prawnicza (zob. P. G. Zunino, *L'ideologia del fascismo*, Bologna 1985, s. 245)

³⁶ Zob. *Dizionario del fascismo*, a cura di A. De Bernardi e S. Guarracino, Milano 1998, s. 352

³⁷ R. Eatwell, *op. cit.*, s. 127

³⁸ A. Rocco, *La trasformazione dello stato dallo stato liberale allo stato fascista*, Roma 1927. Odnośnie do wpływu ideologii nacjonalistycznej na rozwój faszystowskiego korporacjonizmu zob. F. Gaeta, *Nazionalismo italiano*, Napoli 1965, N. Tranfaglia, *Dallo stato liberale al regime fascista. Problemi e ricerche*, Milano 1973

ne w ideologii faszystowskiej, twierdził, że własność nie ma charakteru indywidualistycznego, ale służy interesom całego narodu. To antyindywidualistyczne i nacjonalistyczne rozumienie własności – zdaniem Rocca – wskazywało na konieczność jej obrony, ale nie ze względów indywidualnej przynależności do jednostki, jak w systemach liberalno-demokratycznych, ale z uwagi na korzyści społeczne całego narodu. Rocco twierdził, iż własność prywatna jest „nieodzownym narzędziem dla stwożenia oszczędności, podniecającym produkcję i ułatwiającym akumulację kapitałów narodu”³⁹

Radykalizacja totalitaryzmu

W okresie rządów dyktatorskich, zaspokajających ambicje charyzmatycznego wodza, postulaty sprawiedliwości społecznej zdominowane były przez antyindywidualizm i nacjonalizm obecny zwłaszcza w okresie ekspansyjnego faszystwu z lat trzydziestych. Mit potęgi narodowej, polityka podbojów, a następnie zbliżenie z hitlerowskimi Niemcami zawazyły na wzrastającej radykalizacji faszystwu, czego skutkiem był wyraźny rozłam między zniewolonym społeczeństwem a reżimem oraz nasilające się prześladowania na tle rasowym.

Ogłoszenie *Manifestu rasistowskiego* 14 lipca 1938 roku⁴⁰, stwierdzającego istnienie czystej „rasy włoskiej” było dopełnieniem totalitarnego obrazu faszystowskiego państwa⁴¹. Przejawem dyskryminacji rasowej było uznanie ludności żydowskiej jako obcej rasowo, nieprzynależącej do rasy włoskiej. Jako istotne zadanie partii faszystowskiej uznano usunięcie elementów obcych rasowo poza nawias włoskiej wspólnoty narodowej. Te idee, promowane np. przez Guido Landrę, znalazły potwierdzenie w deklaracjach, a następnie aktach prawnych.

Deklaracja dotycząca ochrony rasy *Dichiarazione sulla razza* przyjęta z 6 na 7 września przez Wielką Radę Faszystowską, w której rasę żydowską uznano za „animatora antyfaszystowskich tendencji na różnych polach”, zawierała szereg zakazów rasowych, m.in. odnośnie do zawierania małżeństw. Przewidywała również możliwość emigracji Żydów do Etiopii⁴². Deklaracja była także zapowiedzią ograniczeń własnościowych wobec ludności żydowskiej. Żydzi nie mogli być właścicielami ani kierować przedsiębiorstwami zatrudniającymi ponad sto osób, nie mogli być też właścicielami ziemi powyżej 50 hektarów. Wszystkie te postulaty znalazły potwierdzenie w artykule 10 Dekretu – Ustawy *Provvedimenti per*

³⁹ A. Rocco, *Prawodawstwo faszystowskie*, „Przegląd Współczesny”, t. XXIV, 1930, nr 100–101, s. 20–40, por. W. Kozub-Ciembroniewicz, *op. cit.*, s. 42–44.

⁴⁰ *Il Manifesto della razza (14 luglio 1938)*, [w:] R. de Felice, *Mussolini il duce*, t. 2 *Lo Stato totalitario 1936–1940*, Torino 1981 e 1996, Appendice, s. 866.

⁴¹ W. Kozub-Ciembroniewicz, *op. cit.*, s. 86–90.

⁴² *La „dichiarazione sulla razza” approvata dal Gran Consiglio (6 ottobre 1938)*, [w:] R. de Felice, *Mussolini il duce*, s. 914–917.

la difesa della razza italiana z 17 listopada 1938 roku⁴³, który szczegółowo określał zasady rejestracji Żydów i ograniczeń w zakresie stosunków własnościowych. Przewidywał także przejmowanie majątków żydowskich przez państwo.

Wprowadzenie ustawodawstwa rasistowskiego zbliżyło faszystowską dyktaturę do modelu niemieckiego totalitaryzmu.

Republika Salò (powrót do radykalnych źródeł)

Włoska Republika Socjalna, utworzona 15 września 1943 roku na terenach kontrolowanych przez Niemców po ogłoszeniu zawieszenia broni w Italii 8 września 1943 roku nawiązywała do ideologicznych źródeł ruchu faszystowskiego i odwoływała się do haseł, które dały początek ruchowi faszystowskiemu⁴⁴. Akcentując cele społeczne, obiecując m.in. nacjonalizację wielkich majątków ziemskich, władze Salò próbowały zdobyć sobie pewną popularność, jednak represyjne metody sprawowania rządów wzbudziły ogólną niechęć. Mussolini, którego władza sprowadzała się do wypełniania woli Fuhrera, starał się stworzyć model nowego państwa. Projekt reorganizacji gospodarki w kierunku modelu socjalnego, opracowany przez Angela Tarchiego, wskazywał na korporacjonizm i zakładał absolutne respektowanie własności prywatnej⁴⁵.

Jednocześnie prowadzona była polityka rasistowska, której przejawem była nazistowska praktyka masowych deportacji Żydów do obozów koncentracyjnych i przywłaszczania ich majątków⁴⁶. *Manifesto programmatico*, pierwszy akt polityczny nowego reżimu, przyjęty na kongresie partii faszystowskiej w Weronie 14 listopada 1943 roku, ustalał, że „Przynależący do rasy żydowskiej jako »obcy«, podczas obecnej wojny należą do wrogiej narodowości”. 30 listopada wydano policyjne zarządzenie o aresztowaniu Żydów, ich internowaniu i sekwestracji majątków. Następnie na mocy rozporządzenia z 4 stycznia 1944 roku sekwestracja została przekształcona w konfiskatę.

Podsumowanie

W państwie faszystowskim mamy do czynienia z dwoma rodzajami własności: państwową i prywatną. Dla faszystów własność była podstawą gospodarki,

⁴³ Regio Decreto – legge 17 novembre 1938, XVII, n. 1728, [w:] R. de Felice, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, Torino 1972, Documenti, s. 562–566.

⁴⁴ G. Bocca, *La repubblica di Mussolini*, Roma–Bari 1977, F. W. Deakin, *Storia della Repubblica di Salò*, Torino 1963.

⁴⁵ *Dizionario del fascismo*, s. 474.

⁴⁶ Wskazuje się, że z Połwyspu Apenińskiego zostało deportowanych ponad 7000 Żydów, z których większość trafiła do obozu Auschwitz (*ibidem*, s. 275).

ale obarczona obowiązkiem służby na rzecz państwa. Dlatego też państwo faszystowskie respektowało prywatną własność i nie zakazywało funkcjonowania prywatnej przedsiębiorczości, choć gospodarka państwa faszystowskiego była przykładem silnego modelu etatystycznej gospodarki rynkowej. Nie stosowano jednak ani centralizacji, ani systemów rozporządzeniowo-planowych.

Państwo prowadziło politykę interwencjonistyczną, a wraz z postępującą totalizacją życia społeczno-gospodarczego wzrastała ingerencja w stosunki produkcji, system korporacyjny zaś pozwalał na pełną ich kontrolę przez faszystowski rząd. Radykalizacja faszyzmu wpłynęła także na kierunek zmian w kwestii własności. Po 1938 roku majątki wrogów narodu Żydów lub działaczy opozycyjnych były przejmowane przez państwo.

Włochy przedfaszystowskie były liberalno-parlamentarną monarchią konstytucyjną, gwarantującą podstawowe prawa obywatelskie, w tym prawo do własności. Artykuł 29. obowiązującej konstytucji z 1848 roku stwierdzał, że każdego rodzaju własność, bez wyjątku, jest nienaruszalna⁴⁷.

Włochy faszystowskie, w których formalnie nadal obowiązywała Karta albertyńska, od 1925 roku są monarchią całkowicie podporządkowaną państwu faszystowskiemu z ustawodawstwem totalitarno-korporacyjnym, tworzonym przez „faszystowską rewolucję” służącym całkowitej kontroli życia społeczno-gospodarczego, w tym także kontroli własności.

DER ITALIENISCHE FASCHISMUS UND DAS PRIVATEIGENTUM – EVOLUTION DER DOKTRIN

Zusammenfassung

Das Verhältnis des Faschismus zum Privateigentum in Italien zählt zu den wesentlichen Problemen, die das Bild der im Zeitraum von 1919 bis 1945 evolvierenden faschistischen Praxis und Ideologie ergänzen. In der sowohl doktrinalen wie auch institutionellen Entwicklung des italienischen Faschismus ist eine deutliche Evolution sichtbar von einer sozialen Bewegung über das System der autoritären Regierung Mussolinis in den Jahren 1922–1925, die Diktatur des charismatischen Führers seit 1925, die weitere Radikalisierung des Totalitarismus, dessen Anzeichen die Einführung der Rassengesetzgebung 1938 war, bis zum Versuch der Rekonstruktion des faschistischen Staates in der Gestalt der Republik von Salò (September 1943–April 1945).

Mit der Evolution der Doktrin änderte sich auch das Verhältnis des Faschismus zum Eigentum. Von dem sozialen Radikalismus in der Phase der Bewegung, mit den Forderungen der Ausbreitung und Einschränkung des Großeigentums, durch Unterstreichung seiner grundsätzlichen

---

⁴⁷ Tutte le proprietà, senza alcuna eccezione, sono inviolabili. Tuttavia quando l'interesse pubblico legalmente accertato, lo esiga, si può essere tenuti a cederle in tutto o in parte, mediante una giusta indennità conformemente alle leggi (*Lo Statuto Albertino, Regno di Sardegna e Regno d'Italia, 4 marzo 1948*). Tekst konstytucji dostępny na stronie internetowej [www.guerrinale.it/Costituzione/Preunitarie – testi.htm](http://www.guerrinale.it/Costituzione/Preunitarie-testi.htm)

Bedeutung für die faschistische Wirtschaft, in Richtung der Etatisierung und Kontrolle, bis zur Erinnerung an den ursprünglichen Radikalismus in der Republik von Salò

Im faschistischen Staat haben wir mit zwei Arten des Eigentums zu tun – des staatlichen und privaten. Für die Faschisten galt das Eigentum als Grundlage der Wirtschaft, das jedoch mit der Pflicht des Staatsdienstes belastet war. Daher respektierte der faschistische Staat das Privateigentum und verbat den privaten Unternehmungsgeist nicht, obwohl die faschistische Staatswirtschaft ein Beispiel des Modells einer starken etatistischen Marktwirtschaft war. Weder Zentralisierung noch verordnungs-planmäßige Systeme wurden dabei angewandt.

Der Staat führte eine interventionistische Politik und mit der fortschreitenden Totalisierung des sozial-wirtschaftlichen Lebens wuchs die Ingerenz in die Produktionsverhältnisse, das Korporationssystem gewährte wiederum ihre volle Kontrolle seitens der faschistischen Regierung. Die Radikalisierung des Faschismus beeinflusste auch die Richtung der Änderungen in der Frage des Eigentums. Nach 1938 wurde das Vermögen der Volksfeinde Juden bzw. oppositioneller Aktivisten vom Staat übernommen.

Das vorfaschistische Italien war eine liberal-parlamentarische verfassungsmaßige Monarchie, die die fundamentalen Bürgerrechte, das Eigentumsrecht einbezogen, garantierte. Artikel 29 der geltenden Verfassung aus dem Jahre 1848 stellte fest, dass jegliche Eigentumsart, ohne Unterschied, unantastbar sei. Das faschistische Italien, in dem formal weiterhin die albertinische Charta galt, war seit 1925 eine dem faschistischen Staat völlig untergeordnete Monarchie mit einer totalitär-korporativen Gesetzgebung, die durch die einer völligen Kontrolle des sozial-wirtschaftlichen Lebens, die Kontrolle des Eigentums einbezogen, dienenden „faschistischen Revolution“ geschaffen wurde.